

УДК 376.1-056.264: 81'233:81'36: 371.335

А. В. Толстопахвикладач кафедри логопедії
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка**ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ
БУДОВИ МОВЛЕННЯ
У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ
НА ОСНОВІ ЗАСТОСУВАННЯ
НАОЧНОСТІ У КОРЕКЦІЙНОМУ
ПРОЦЕСІ**

У статті розглядається проблема формування та вдосконалення граматичної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ. Подано характеристику провідних видів наочності та розглянуто особливості її застосування у корекційному процесі з метою додаткової стимуляції ігрової та мовленнєвої активності, формування у дітей творчого продуктивного мовлення.

The problem of the importance of development and improving the grammatical structure of speech in preschool children with RM. Posted leading characteristic species of clarity and discussed the importance of its use in the correction process in order to further stimulate speech and gaming activity, on developing children's creative productive language.

В статті розглядається проблема формування та вдосконалення граматичного строю речі у дошкільників с ОНР. Дана характеристика ведучих видів наочності та розглянуто важливість її застосування у корекційному процесі з метою додаткової стимуляції ігрової та мовленнєвої активності, формування у дітей творчого продуктивного мовлення.

Ключові слова: граматична будова мовлення, вдосконалення, мовленнєва активність, загальне недорозвинення мовлення, наочні засоби.

Key words: grammatical structure of speech improvement, speech activity, the general underdevelopment of speech, visual aids.

Ключевые слова: грамматическое строение речи, совершенствование, речевая активность, общее недоразвитие речи, наглядные средства.

Постановка проблеми. В даний час відзначається зростання числа дітей, які мають загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ). У структурі дефекту дітей із ЗНМ порушення його граматичної сторони є найбільш вагомим, а одним із головних завдань у корекції граматичної будови мовлення є вивчення умов для

повноцінного освоєння дитиною багатства синтаксичних, морфологічних і словотворчих засобів на основі розвитку пошукової активності. Враховуючи те, що у дітей із ЗНМ перевищує наочно-дійове сприйняття, тому показ предмета або картини діє на дитину сильніше ніж слово.

Отже, формування граматичної будови мовлення у дошкільників із ЗНМ стане ефективнішим, якщо будувати роботу на основі комплексно-динамічного підходу, що передбачає сукупність кількох складових: з одного боку, застосування наочних засобів у поєднанні зі словом, з іншого, – поетапне формування конкретних граматичних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначене Л. С. Виготським поняття «зони найближчого розвитку» дозволяє зробити висновок про необхідність сприяння всебічному розвитку дошкільників, з огляду на те, що реальні здібності дитини можуть проявитися доволі пізно. Освіта, яку дитина отримує в дошкільному дитинстві, максимально сприяє їх проявам. Специфіка дошкільного віку полягає в тому, що в цей час психічні процеси дуже рухливі та пластичні, тому розвиток потенційних можливостей у більшій мірі залежить від того, які умови для цього створені.

В історії педагогіки погляди щодо ролі наочності істотно різнилися: від гіперболізації у навчанні (Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці) до надання переваги над ним слову (М. І. Пирогов). К. Д. Ушинський, вважаючи викладання рідної мови головним предметом початкової освіти, наочність називав найкращим засобом для формування самостійності дітей у процесі розвитку дару слова, так як, застосовуючи наочність, «ми робимо наше навчання доступним для дитини і самі входимо у світ дитячого мислення» [8, с. 266].

Вагомий внесок у розробку питання використання наочних засобів у процесі навчання вніс Л. В. Занков. У своїх дослідженнях він визначив розумне співвідношення використання наочних і словесних засобів у педагогічному процесі, зокрема, у процесі розвитку мовлення.

Е. Д. Худенко при відповіді на питання «Як, яким чином навчати?», вказує, що важливо звертати увагу на правильне

планування матеріалу і співвіднесення його з певною системою принципів. Серед багатьох він виділяє чотири основні принципи:

1. Розвиток динамічності сприйняття. В ході корекційно-розвиваючих занять цей принцип успішно реалізується через завдання з поступово наростаючими труднощами.
2. Продуктивність обробки інформації. Застосування цього принципу полягає у розвитку здатності самостійного та адекватного реагування на певні умови.
3. Розвиток і корекція вищих психічних функцій. Реалізація цього принципу можлива через виконання завдань з опорою на кілька аналізаторів і включення в заняття спеціальних вправ із корекції вищих психічних функцій.
4. Забезпечення мотивації до навчання. Цей принцип передбачає забезпечення постійного інтересу дитини до того, що їй пропонують виконати у вигляді навчального завдання. Е. Д. Худенко зазначає, що підтримати позитивну навчальну мотивацію можна шляхом включення до заняття сучасних реалій з опорою на наявний у дитини суб'єктивний досвід, пропонуючи проблемні ситуації, широко використовуючи систему заохочення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дошкільне дитинство – це час початку становлення особистості. Створення педагогічних умов: відбір певних методик і технологій навчання, особистісно-орієнтована модель взаємодії дорослого з дитиною – все це сприяє розвитку вільної творчої особистості. Дошкільне середовище є моделлю суспільства. Успіх людини в суспільстві залежить, в тому числі, і від рівня розвитку її мовленнєвих здібностей. Мовленнєва діяльність – це складна багаторівнева функціональна система, складові частини якої: фонетична, лексична, граматична, семантична, – залежать одна від одної і обумовлюють одна одну.

У дітей із ЗНМ, зазвичай, обмежені можливості у процесі мовленнєвого висловлювання, що пояснюється зниженою здатністю сприймати відмінності лексико-граматичних елементів мови. Корекційна робота в даному напрямку

позитивно впливає на розвиток пізнавальних процесів, так як має відношення до всіх сторін розумової діяльності. Але особливо важливо сформувати граматично правильне мовлення, беручи до уваги його істотний вплив на розвиток мовної компетенції і мовленнєвої комунікації в цілому, що особливо важливо для соціалізації дитини. Важливо і необхідно формувати й удосконалювати лексико-граматичний лад мовлення саме в дошкільному дитинстві, коли відбувається активне формування мовлення. Втрачені можливості цього розвитку і формування в подальшому не надолужуються.

Особливості поведінки дітей із ЗНМ відмічаються також і у грі. За спостереженнями Г. В. Косової, вони нерідко гублять можливість для спільної діяльності з однолітками через невміння висловити свою думку, побоювання здатися кумедними, не зважаючи на те, що правила та зміст гри їм доступні.

Корекційна робота розцінюється як стимуляційна терапія, що спрямована на активізацію мовлення, формування мотивації для мовленнєвої діяльності, формування програми висловлювання. Дитина вчиться вербалізувати свої бажання. Особливо важливим є «розвиток дитини як суб'єкта пізнання: її допитливості, ініціативності, самостійності у пошуку нових вражень, випробуванні різних способів дії, відповідей на виникаючі у неї питання, вирішення проблемних ситуацій».

На думку Б. С. Волкова та Н. В. Волкової в шість років процеси відчуття, сприйняття, уявлення у дитини розвинені значно краще, ніж мислення та є надзвичайно важливими у визначенні наступної педагогічної умови: для успішного формування мовленнєвого спілкування у дошкільників необхідне дидактичне оснащення навчально-виховного процесу наочністю.

Ефективність логопедичної роботи щодо корекції мовлення у значній мірі визначається тим, наскільки сама дитина приймає участь у мовному процесі, яка ступінь її ініціативності. Коли дитина приймає створену педагогом уявну ситуацію і діє в ній, педагог допомагає виділити суттєві особливості і вербалізувати їх.

У корекційній роботі з дітьми із ЗНМ використовуються різноманітні види наочності:

- картинки: предметні, фразові (зображений діючий предмет), сюжетні, серійні (тематичні, послідовні), парні, при використанні яких застосовують методи зіставлення і протиставлення, а їх ще І. П. Павлов рекомендував як основні при формуванні диференціювань і як провідні методи будь-якої діяльності. Парні картинки застосовують при роботі над різними граматичними категоріями, наприклад: однина і множина іменників і дієслів: стіл – столи, летить – летять, родові закінчення прикметників: великий м'яч – велика лялька;
- предмети навколишнього оточення допомагають вловити кількісну і якісну різницю між ними і передати цю різницю лексико-граматичними засобами;
- дидактичні іграшки: ляльки, лялькові меблі, посуд, іграшки, що зображують тварин, птахів, комах тощо;
- символічна наочність: системи кольорних фішок (палички, мозаїка) для закріплення структури слова, фрази;
- графічні наочні посібники: таблиці, схеми, графіки дають можливість зіставити одні явища мови з іншими, встановити спільне та відмінне.

Одні і ті самі посібники використовують на різних етапах роботи, їх застосування варіюється в залежності від мовленнєвого розвитку дитини і від конкретних цілей і матеріалу заняття. Один дидактичний матеріал застосовують при роботі з дітьми різного віку, тільки його використання злегка видозмінюється. Застосування на різних етапах роботи з дитиною одного і того самого матеріалу не тільки зручно для логопеда, але й виправдано методично: певний набір слів і фраз тренується у всіляких мовних комбінаціях. Слово стає завдяки цьому мобільним, рухливим, його структурний вигляд усталюється, слово міцно входить в активний словник дитини у всьому різноманітті форм.

Будь-яка нова граматична тема починається саме зі знайомих слів і підкріплюється відомими дитині картинками. У міру засвоєння матеріалу коло вживання граматичної форми розширюється за

рахунок накопичення словника і за рахунок введення цієї форми в різноманітні фрази. Бачачи знайомі картинки, дитина спокійно сприймає новий матеріал, особливо за умови, що у фразу включається тільки одна складність. Увага дитини тим самим не розсіюється, а концентрується на новому матеріалі, що вивчається.

Створена за допомогою наочних засобів ігрова ситуація допомагає дітям в природній обстановці закріпити отримані мовленнєві навички. Моделювання навколишньої дійсності, зміна якої в процесі ігрової дії вербалізується дітьми, сприяє розвитку формо і словотвору у дошкільників із ЗНМ, є зоровою опорою для складання речень.

Доречними тренувальними вправами є:

- відбір картинок і підбір слів до ситуації: *Хлопчику на день народження подарували ... підбери картинки;*
- підбір слів до слів-стимулів: *Чайник – посуд, чай. Мама купила чайник. (Який? Що з ним роблять?) Будемо пити чай. Дуже хочеться пити;*
- робота з предметними картинками – наводяться питання різних відмінків, потрібно вживання певної словоформи: наприклад, у зв'язку з картинкою «Вовк» дитина відпрацьовує в ході запитань-відповідей бесіди або сама формулює ряд фраз: *У лісі живе вовк. (У кого?) ... гострі зуби. (Кому?) ... Хочеться їсти. Всі звірі бояться ... (кого?). Розповідаються казки ... (про кого?).* Паралельно з практичним вивченням відмінків ведеться робота по засвоєнню прийменників.

Спираючись на наочність, дитина привчається прислухатися до фрази, розуміти зміст поступово ускладнених та деталізованих речень, їх лексичні, фонетичні та граматичні відтінки. Наприклад, диференціювати різні граматичні форми (родові і числові форми дієслів: впав – впала – впало – впали, суфіксально-префіксальне утворення іменників та дієслів: будинок – будиночок, прийшов – пішов).

Наочність сприяє узагальненню мовних явищ, має велике значення для повторення, а це багато в чому забезпечує ефективність логопедичної роботи з дітьми, що страждають на ЗНМ. У міру

оволодіння поняттями і граматичними закономірностями опора на наочність зменшується, ступінь наочності плано-мірно знижується. Таким чином, ігрові вправи можуть бути організовані навіть на порівняно обмеженому дидактичному матеріалі. Розвиваючись ігрова діяльність поступово готує перехід або до неігрової діяльності, або до ігор, характерних для школярів.

Висновки. Зміни у навколишній дійсності ставлять дитину перед необхідністю вербалізувати те, що відбувається, використовуючи граматичні форми. Наочно-образне мислення дошкільників із ЗНМ перебуває на більш високому рівні розвитку ніж словесно-логічне мислення, тому застосування наочності на заняттях з формування граматичної будови мовлення має велике значення.

Наочні засоби дають можливість дошкільникам із ЗНМ, у яких не розвинене словесно-логічне мислення, наочно уявити конкретну ситуацію, необхідну для породження у дітей певного мовленнєвого висловлювання. При використанні наочно-ігрових засобів на занятті створюється внутрішній світ, що імітує навколишнє або уявну дійсність («уявна ситуація»), в якому дитина діє відповідно до правил і супроводжує свої дії промовлянням.

З допомогою наочних засобів створюється ігрова ситуація, актуалізуються знання дітей, пояснюються правила, формується додаткова стимуляція ігрової та мовленнєвої активності дітей, створюються умови для виникнення і посилення пізнавальних мотивів, розвитку інтересів, формується позитивне ставлення до навчання, сам процес навчання стає емоційним, дієвим, що дозволяє дитині отримати свій власний досвід, активізується пізнавальна діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников [Текст] : учебник / М. М. Алексеева, В. И. Яшина – М. : Академия, 2000 – 400 с.
- a. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский – М. : Педагогика, 1996 – 533 с.
2. Грибова О. Е. К проблеме анализа коммуникации у детей с речевой патологией [Текст] // Дефектология, 1995, №6 С. 7 – 16.

3. Гриншпун Б. М. Логопедический стационар как тип учреждения по оказанию помощи детям с тяжёлыми речевыми нарушениями [Текст] / Нарушение речи у дошкольников. Сост. Р. А. Белова-Давид, Б. М. Гриншпун – М. : Просвещение, 1969 – 216 с. : ил.
4. Занков Л. В. Избранные педагогические труды. [Текст] / Л. В. Занков – М. : АПН СССР, 1990 – 418 с.
5. Шаховская С. Н. Логопедическая работа по формированию грамматического строя речи детей, страдающих моторной алалией : Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук – М., 1964 – 19 с.
6. Ушинский К. Д. О первоначальном преподавании русского языка [Текст] // Собр.соч. в 6 т. Т. 5. / К. Д. Ушинский – М. : Учпедгиз, 1958 – 356 с.

УДК 376

Цветанка Ценова

д.п.н, професор

Софийски университет

«Св. Климент Охридски»

ОНТОГЕНЕЗА НА ЕЗИКА И РЕЧТА

Summary: An important part of the work of the speech-language therapists is the ability to identify communication disorders. In absence of standardized tests, which take into account the dynamics of children's language and speech development, the identification of communication disorders in children is performed by comparing the status of the language and the speech of studied child with standard of language and speech. Therefore, knowing the details of language-speech ontogenesis is very necessary in the Speech-Language Therapy. Here are the stages and regularities in the development of children's ability to communicate by language and speech from 0 to 5 years, which can serve as a benchmark for comparison in the practice.

Keywords: diagnostics, children's communication disorders, children's language and speech development, mastery of semantics, grammar, articulation in childhood.

Важна част от логопедичната работа е умението за идентификация на комуникативните нарушения. Както е известно, при децата те са многобройни и широко разпространени, поради което именно децата най-често са обект на работата на логопеда. С цел установяване вида на комуникативното нарушение, в логопедията се използват комплекс от диагностични процедури, с които се проверява